

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ІНДУСТРІАЛЬНИХ
РАЙОННИХ ЦЕНТРАХ З ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЮ СПАДЩИНОЮ
(НА ПРИКЛАДІ М. КОНОТОП СУМСЬКОЇ ОБЛ.)**

У статті досліджено перспективи розвитку туризму в м. Конотоп Сумської області – сучасному промисловому центрі з багатим історичним минулим та культурними традиціями. Вироблено авторські рекомендації щодо створення бренду міста та місцевого туристичного продукту. Розвиток туристичної галузі є пріоритетним напрямом стратегії розвитку області. Впровадження даних пропозицій забезпечить виконання довгострокових стратегічних завдань на обласному рівні.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, бренд міста, історико-меморіальний комплекс, краєзнавчий музей, пам'ятка, заказник, ландшафтний об'єкт, розвиток туристичної галузі, туристичний маршрут, козацькі традиції.

В статье исследованы перспективы развития туризма в г. Конотоп Сумской области – современном промышленном центре с богатым историческим прошлым и культурными традициями. Выработано авторские рекомендации на счет создания бренда города и местного туристического продукта. Развитие туристической сферы является приоритетным направлением стратегии развития области. Внедрение данных предложений обеспечит исполнение долгосрочных стратегических заданий на областном уровне.

Ключевые слова: историко-культурное наследие, бренд города, историко-мемориальный комплекс, краеведческий музей, достопримечательность, заказник, ландшафтный объект, развитие туристической сферы, туристический маршрут, казацкие традиции.

In the article, the prospects of tourism development in Konotop (Sumska oblast) – the modern industrial center with rich historical past and cultural traditions have been researched. The author's recommendations on creation of a town's brand and local tourist product have been drawn up. The development of tourist sphere is a priority direction of the oblast's development strategy. An implementation of the given suggestions will contribute to fulfillment of long-running strategic tasks on an oblast level.

Key words: historical and cultural heritage, town's brand, historical and memorial complex, museum of regional ethnography, monument, sanctuary, landscape object, development of tourist sphere, tourist route, Cossacks traditions.

Постановка проблеми. Вітчизняна туристична галузь відіграє надзвичайно важливу роль у соціально-економічному житті країни. Зростає зацікавленість держави у подальшому її розвитку, посилюється вплив туризму практично на всі сфери життя й діяльності людини.

Туристична галузь, враховуючи її значний вплив на економічний та соціальний розвиток країни, розгалуженість господарських зв'язків, потребує регулювання, підтримки та пильного контролю з боку держави.

Важливими передумовами розвитку туризму на регіональному та місцевому рівнях є, передусім, покращання взаємодії й кооперації між органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємцями, інвесторами, а також іншими особами та організаціями, активне

співробітництво яких може привести до створення привабливого туристичного продукту.

Розпорядження голови сумської обласної державної адміністрації від 05.04.2011 № 244 «Про схвалення річного та середньострокового планів заходів з реалізації Стратегії розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина – 2015» визначає туризм як стратегічний напрям регіональної стратегії розвитку.

Передбачається популяризація туристичного потенціалу області, проведення інформаційних заходів, участь у виставковій діяльності, створення бренду «Сумщина фестивальна» (проведення міжнародних, всеукраїнських, обласних фестивалів, свят, конкурсів).

У середньостроковій перспективі визначено завдання зі створення туристичних об'єднань, популяризації туристичного потенціалу області, проведення інформаційних заходів, участі у виставковій діяльності (зокрема проведення виставки «Сумщина. Подорожі та відпочинок»).

Результатом виконання таких завдань має стати створення та популяризація місцевого туристичного продукту [11].

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження можливостей для розвитку туризму у м. Конотоп Сумської обл., що є індустріальним районним центром з історико-культурною спадщиною. Результатом даного дослідження мають стати пропозиції зі створення туристичних маршрутів у Сумській обл. та рекомендації щодо розвитку туристичної галузі міста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Туристичний потенціал міста та району поки що не досліджувався. На сучасному етапі ґрунтовних історичних досліджень розвитку культури Конотопщини на жаль не проводилося, але ці питання частково знайшли своє відображення в нарисі про Конотоп Є. Маленка (письменник, к.і.н.), публікаціях І. Рябенка (колишній голова Конотопського міськвиконкому, який склав «Літературну біографію Конотопщини») та А. Лисого (дослідник архівної і музейної справи, краєзнавець, фольклорист).

Виклад основного матеріалу. Конотоп – унікальне місто на заході Сумської області, адміністративний і культурний центр Конотопського району. Тут славна історія переплелася з індустріальним сьогоденням. Усього в місті працює понад 20 підприємств, зареєстровано 640 малих підприємств.

Конотоп – місто козацької слави, потужний залізничний вузол з розвиненою інфраструктурою транспортного будівництва, що з'єднує Україну з Білорусією, Росією та країнами ЄС. Місто розташоване у найбільш мальовничій та екологічно чистій частині Слобожанщини. Залишаючись сучасним промисловим містом і транспортним вузлом, Конотоп має історичний та культурний потенціал: на обліку перебуває 11 пам'яток архітектури і 25 пам'яток історії. З-поміж інших міст області Конотоп вирізняється наявністю трамвайної мережі. Як нагадування про це встановлено пам'ятник Конотопському трамваю [7].

Населення міста складає 97,2 тисяч чоловік. Територія міста – 4,032 га, оточена сосновими та мішаними лісами [5].

У Конотопі є два готелі: двозірковий «Україна» в центрі та «Авіакон» поблизу однойменного авіаційного заводу. В останні роки збільшилася кількість закладів громадського харчування (кав'ярні, кафе, ресторани), серед яких і є всеукраїнські мережеві заклади (наприклад, «Піцца Челентано»).

Конотоп належить до числа старовинних міст України з дуже мало дослідженим культурним спадком. Він є включеним до переліку історичних міст України, що свідчить про оцінку архітектурного та містобудівного потенціалу Конотопа, його історичних пам'яток.

Місто Конотоп є членом громадської організації «Ліга історичних міст України». Свідченням тому є більш ніж 300-літня історія (перші писемні згадки про Конотоп датуються 1647 р.), а також затверджений історико-архітектурний опорний план і проект зон охорони пам'яток історії й культури [4].

Найстарішими пам'ятками Конотопщини є пам'ятки археології: тимчасові стоянки племен, поселення, кургани, городища, починаючи з епохи неоліту й до часів Київської Русі. Біля с. Шаповалівка в 1877–1878 рр. було знайдено кістки мамонта [8].

Окраса Конотопського краю – це його чарівна природа. Район розташований на заході Сумської області – у лівобережній частині Лісостепової зони України. Його площа становить 1,7 тис. км². Поверхня краю – хвиляста рівнина, розчленована широкими долинами річок, ярами та балками. В північній частині району виділяється Придеснянське плато. На заході воно обмежене долиною Десни, на півдні – долиною Сейму, а на сході виходить за межі району.

Різнорізними є ґрунти Конотопщини. Найбільш поширені чорноземи (74 % площі району), є також сірі лесові, дерново-болотні та інші.

Територією району протікає 12 річок загальною довжиною 278 км. Найбільшою є річка Сейм, оспівана поетами та художниками, що у ХІХ ст. була судноплавною. Найбільшими притоками Сейму є річки Єзуч та Куколка, до басейну Дніпра відноситься річка Ромен. На Конотопщині є болота, озера, 4 водосховища і 145 ставків загальною площею водяного дзеркала 1200 га. У річках і озерах водяться соми, щуки, карасі, лини та коропи-сазани, яких вивели місцеві селекціонери. Конотопщина – унікальне місце, яке має рідкісні підземні запаси води. Конотопці ще й досі пам'ятають смак природної столової води «Конотопська» зі свердловини на станції Мельня. Площа лісів району становить 20,7 тис. га. Лісоутворюючі породи: дуб (30 %), клен (15 %), сосна (10 %).

У районі є 2 пам'ятки природи всеукраїнського значення (урочище Боромля і Сеймський регіональний ландшафтний парк) та 5 заказників місцевого значення. Живописними заповідниками є ландшафтний об'єкт з архітектурними забудовами «Садба княгині Львової» (с. Бочечки) та

ландшафтний парк Озарицький площею 173,8 га, а також «Драгомирівщина» – чудова пам'ятка садово-паркового мистецтва XIX ст., що належала родині Драгомирових.

Урочище Боромля – пам'ятка природи загальнодержавного значення. Це – невеликий острівцець на річці Сейм, вкритий старим широколистяним лісом. У цьому чарівному куточку природи живуть тисячі птахів, у тому числі такі рідкісні, як чорний лелека [2, с. 121].

Хвилястою стрічкою перетинає Конотопський район тихоплинний Сейм. Його води та береги, численні стариці, заплави, заводи, озерця, навколишні перлисті луки, таємниці присмеркові ліси й туманні болота, старовинні парки та далекі урочища утворюють ландшафтний парк «Сеймський», до якого входять 20 природних об'єктів.

У витоках річки Єзуч, неподалік села Бережне, на площі 1332,3 га розкинувся Гружчанський гідрологічний заказник місцевого значення. Це – низинне болото, з якого бере початок річка Єзуч. Серед рідкісних ссавців зустрічаються бобер, горностай і видра [2, с. 98].

Фазани – новосели із Закарпаття – добре прижилися у ботанічному заказнику місцевого значення «Мутинський», що знаходиться на захід від села Прилужжя та на південь від села Жолдаки. Ліси тут екологічно чисті, незабруднені радіацією та хімікатами. На території лісництва 60 % дерев сягають віку від 80 до 100 років, а деякі мають по 140 річних кілець.

У Бочечківському та Новомутинському лісництвах на площі 20 тис. га створено мисливське господарство. Його головне завдання – охорона мисливських тварин: лося, дикого кабана та ін. [2, с. 121].

Природа краю дозволяє практикувати активні види відпочинку. У Міському Центрі Здоров'я Населення «Спорт для всіх» вже більше двох років існує послуга з надання населенню спортивного спорядження та супроводу туристичних груп зі сплавів на байдарках. Щороку у сплавах беруть участь сотні осіб. Групи проходять різноманітні маршрути річкою Сейм – від Путивля й до Батурина. З травня по вересень для груп від 5 чоловік пропонують маршрути «Подорож вихідного дня по річці Сейм» (32 км / 2 дні; 47 км / 3 дні), «По рівнинах Сейму і Десни» (85 км / 5 днів), «Від столиці до столиці» (126 км / 7 днів) [6].

Як відомо, Конотопщина має давні козацькі традиції. Із цим краєм пов'язана одна з найгучніших подій у військовій історії України – літописна Конотопська битва козаків гетьмана Виговського із військом російського царя Олексія Михайловича. Доброю традицією в районі стало проведення культурно-мистецької програми «Храм козацького родоvodu» та обласного фестивалю «Козацький родослав».

У с. Соснівка знаходиться курган – козацьке поховання, вік якого – більше 350 років. Він знаходиться на долині, яку утворюють чотири лани. Висота кургану – 8–9 м, ширина – 45–50 м. З усіх боків його оточують три сходинок – яруси, з яких найкраще зберігся середній [2, с. 211].

У центрі с. Вирівка, на крутому схилі р. Куколки, височіє величний храм Покрови Пресвятої Богородиці, який не можна оминати, звідки б ви

не йшли. Його дивовижною красою мають змогу милуватися й пасажери поїздів, що прямують до Софії, Праги, Варшави та Москви. Цей храм було зведено у кінці XIX ст. на кошти уродженця Вирівки, купця І гільдії, відомого благодійника й мецената Юхима Даниловича Школярєнка. Заклали церкву у 1892 р., а освятили – у 1894 р. Храм вражав не лише своїми розмірами та архітектурою, а й багатством внутрішнього оздоблення. Він славився церковним хором і чудовими милозвучними дзвонами, найбільший з яких важив 250 пудів. Покровській церкві, безумовно, пощастило – вона не була зруйнована більшовиками [2, с. 122].

Гордість Конотопщини – народні умільці, які бережуть традиційні ремесла краю. Вміння творити красу своїми руками вони перейняли у своїх дідів та прадідів. Нині найбільш поширеним народним промислом у районі є різьблення по дереву. Також майстри створюють вироби з лози, соломи, рогами. Славиться Конотопщина й традиційною українською вишивкою.

Нині міською радою приділяється увага відродженню духовності у місті. З цією метою всі культові споруди у Конотопі було передано їхнім законним власникам.

Свято-Вознесенський кафедральний собор, що є визначною пам'яткою архітектури, для багатьох конотопців є символом відродження духовності і споконвічних традицій українського народу. Церква Святителя Миколая є унікальною з тієї точки зору, що побудована з дерева. Таких церков навіть по Сумській області налічується одиниці [10].

Процеси національно-духовного відродження, зростаючий інтерес до історії нашого народу змушують нас все частіше звертатися до історико-культурної спадщини. Тільки уважно вдивляючись у наше славне минуле, вивчаючи культуру, історію і традиції українського народу, можна зрозуміти історико-культурні та політико-економічні передумови відродження та становлення української держави на сучасному етапі.

Саме музеї є одним із головних соціальних інститутів, які виконують функцію формування історичної пам'яті українського народу, донесення до всіх українців й особливо молоді знань про минуле.

У Конотопському міському краєзнавчому музеї ім. О. Лазарєвського зберігається колекція з 25 тис. експонатів [12].

Конотопський краєзнавчий музей має більш як столітню історію. Він був заснований 26 вересня 1900 р. в одній із кімнат Конотопської земської управи.

Музей має 9 виставково-експозиційних залів, у яких представлені природа, історичне минуле краю, почесне місце займають зала видатних діячів краю й зала Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Етнографія краю представлена в експозиціях «Українська хата» і «Конотопська відьма в персонажах». Експонуються також персональні виставки сучасних українських художників.

Є в місті й непересічні музейні експозиції – музей авіації на території колишньої військової частини. Експозиція авіаційної техніки складається з

пам'ятника льотчикам-інструкторам 105-го учбового авіаційного полку (макет літака А-39, виробництва ЧРСР) і 5 «крилатих красенів» – вертольотів, розроблених під керівництвом М.Л. Міля, кожен з яких має свої особливості: легкий багатоцільовий вертоліт Мі-2; багатоцільовий вертоліт Мі-8, який широко використовується в цивільній авіації та Збройних силах України; транспортно-бойові вертольоти Мі-24А і Мі-24В; транспортний вертоліт Мі-6.

Однією з окрас міста є музей-садиба генерала М.І. Драгомирова (1830–1905 рр.). У цьому будинку у 1903–1905 рр. мешкав Михайло Іванович Драгомиров – герой російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

М.І. Драгомиров – видатний державний і військовий діяч – був яскравою історичною постаттю. Бойовий генерал, видатний військовий теоретик, класик вітчизняної військової думки, засновник воєнної педагогіки, відомий тактик, визнаний публіцист, філософ, талановитий військовий і цивільний адміністратор – таким знає його історія.

Його особа була оригінальна і самобутня, талант багатогранний. У кожній зі сфер своєї діяльності Михайло Іванович досяг неабияких успіхів [3, с. 5].

У 1878 р. Драгомирова було призначено начальником академії Генерального штабу. У 1888 р. – генерал-губернатором Києва. З 13 серпня 1889 р. – командуючим військами Київського військового округу. Його праці були перекладені на іноземні мови і увійшли до арсеналу визначних творів світової військової літератури. Влітку 1903 р. генерал Драгомиров подав у відставку та переїхав до Конотопу. Його було обрано почесним членом Київського та Московського університетів, почесним членом шведсько-норвезької Королівської військової академії у Стокгольмі, призначено почесним мировим суддею Київської округи та членом Державної ради. Генерал мав більше 40 військових орденів і медалей, серед них – найпочесніші в Російській імперії та іноземні (уряд Франції нагородив його орденом Почесного легіону) [7].

Окрім того, м. Конотоп має можливість для створення справжнього історико-культурного комплексу родини Драгомирових, адже окрім будинку генерала по вул. Драгомирівській, 16, до заповідних природних зон відноситься «Драгомирівський ліс» (в народі – «Драгомирівщина») з алеями та парком в колишньому загородному маєтку Драгомирових, збереглася церква Вознесіння Господнього (Драгомирівська), будівництву якої мешканці міста зобов'язані батьку Михайла Івановича [9].

Нині Конотоп – це сучасне місто, яке дбає про свою історію. У 1939 р. був відкритий пам'ятник Т.Г. Шевченку (знаходиться біля загальноосвітньої школи № 2). У 1969 р. відкрився Меморіальний комплекс Великої Вітчизняної війни (1941–1945рр). На проспекті Леніна у 1989 р. встановлено пам'ятний знак на честь воїнів Конотопщини, які загинули в афганській війні та в 2004 р. – пам'ятний знак чорнобильцям. У 1992 р. було встановлено пам'ятник-бюст уродженцю Конотопа

М.І. Драгомирову поблизу садиби генерала. У 1993 р. в центрі міста було встановлено пам'ятник Т.Г. Шевченку.

У 2004 р. відбулося відкриття пам'ятника конотопському трамваю, який являє собою справжній металевий трамвайний вагон для перевезення пасажирів КТМ-55.

У 2008 р. у центрі міста було урочисто відкрито конотопський бульвар та декоративну скульптуру коня, який є символом міста.

У 2009 р. на території загальноосвітньої школи № 7 було встановлено пам'ятник полковнику Григорію Сафонтійовичу Гуляницькому – воєначальнику, державному діячеві й дипломату, герою Конотопської битви, про яку слід сказати більш детально [8].

Битва під Конотопом 28 червня (8 липня) 1659 р. належить до грона найвизначніших перемог української зброї. Завдяки військовому хисту гетьмана Івана Виговського козацьке військо разом із союзниками – татарами й нечисленним польським загоном – вціліло розгромили московське військо Олексія Трубецького. Поразка змусила московитів припинити наступальні дії проти Української козацької держави – Гетьманщини – й думати про оборону власних земель. Особливого звучання надає цій звитязі той факт, що перед тим конотопський гарнізон на чолі з ніжинським полковником Григорієм Гуляницьким більше двох місяців мужньо обороняв Конотоп від московитів, які мали величезну чисельну перевагу. Козаки відмовилися скласти зброю й визнати підданство цареві [1, с. 3].

Основні події битви велися на землях сіл Шаповалівка та Соснівка (нині на вшанування пам'яті про ці події щороку в Шаповалівці проводиться всеукраїнський фестиваль «Козацький родослав») [8].

У різні часи через Конотоп проходили творчі та життєві шляхи таких відомих літераторів, як Тарас Шевченко (геніальний український поет неодноразово бував на Конотопщині); Григорій Квітка-Основ'яненко (творчо відобразив самотність міста у широко відомому творі «Конотопська відьма»); Микола Гоголь (яскраво змалював побут та звичаї мешканців Конотопа у повісті «Пропала грамота»); класик білоруської літератури Францішек Богушевич (працював там 10 років); Іван Франко, Леся Українка, Марко Вовчок, Ганна Барвінок, Пантелеймон Куліш, Володимир Маяковський і ще багато інших видатних людей у своїх творах знайшли місце для Конотопщини, її мешканців, звичаїв.

Долі таких відомих митців, як Микола Миколайович Ге, Ілля Юхимович Рєпін, Гнат Гаврилович Яременко, Олександр Емільович Гофман також пов'язані з Конотопською землею та історією міста. Особливою гордістю конотопців є той проміжок часу на початку ХХ ст., коли в місті жив і працював всесвітньвідомий художник, основоположник течії супрематизму в живописі Казимир Северинович Малевич.

З Конотопом нерозривно пов'язано життя таких композиторів, як П.І. Чайковський та Г.М. Давидовський, видатних історичних постатей: відомого бібліографа, члена-кореспондента Російської Академії Наук

С.І. Пономарьова, видатного історика XIX ст. О.М. Лазаревського, відомого українського діяча культури і освіти М.Й. Парпури, який першим видав українською мовою «Енеїду» Котляревського та багатьох інших.

Російський художник І.Ю.Рєпін декілька разів приїжджав у Конотоп до героя російсько-турецької війни 1877–1878 рр., генерала М.І. Драгомирова, щоб з нього змалювати одного з персонажів картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану». На Конотопщині народилися відомі вчені – брати Тимошенки та генерали В.Г. Костенецький і Г.І. Тхор та багато інших видатних осіб [5].

Висновки. Отже, незважаючи на промислову буденність місто Конотоп Сумської області має достатній історико-культурний потенціал для розвитку туристичної галузі. А створення бренду «Сумщина туристична» буде залежати й від створення брендів кожного міста області, у тому числі й Конотопу.

У процесі дослідження нами були вироблені такі пропозиції з метою розвитку туристичного потенціалу міста та району:

1) *Відновлення втраченого культурного спадку.*

Войовничий атеїзм за своїми наслідками ще довго буде залишатися невилгою раною України. Місто потребує відродження безбожно зруйнованих радянською владою церков – Різдва Богородиці, Св. кн. Олександра Невського, відновлення дзвіниці Вознесенської церкви (в народі – Драгомирівської).

2) *Будівництво історико-меморіального комплексу Конотопської битви.*

Все ще чекає на втілення в життя проект історичного комплексу, присвяченого легендарній Конотопській битві. В 2008–2009 рр. було встановлено пам'ятний знак героям Конотопської битви, побудовано церкву Різдва Пресвятої Богородиці, створено проект будівництва історичного музею, які складали б єдиний історико-меморіальний комплекс. В історичному музеї планувалося розмістити інформаційно-туристичний центр, сувенірну лавку, Центр національно-патріотичного виховання молоді (із Центром молодіжної дипломатії, Школою молодого політика, Центром співпраці з українською діаспорою за кордоном, Дебат-клубом), Дитячу художню школу з майстернями народного мистецтва (з класами живопису, станкової композиції, малюнку, декоративної композиції, скульптури, історії мистецтв, світової культури, техніки батику та розпису по шовку, нитяної графіки та колажу), експозицію «Гетьманська держава», оновлений краєзнавчий музей ім. О. Лазаревського із залами історії Конотопщини козацької доби, оборони міста 1659 р., старожитностей, новітньої історії, майстрів рідного краю, живопису, арт-галереєю Малевича.

Українці мають шанувати свою історичну пам'ять та блискучі воєнні перемоги. Молоде покоління потребує духовно-патріотичного виховання, і створення такого комплексу стало б знаковою історичною подією в житті міста, новою віхою у його культурному розвитку.

Це також вирішило б проблему оновлення експозицій краєзнавчого музею, якому наразі не вистачає площі. Залучення широкого кола фахівців при створенні музею «нового формату» сприяло б вирішенню давніх наболілих проблем краєзнавчого музею – запровадження нових активних форм роботи з відвідувачами, висвітлення діяльності музею у засобах масової інформації, видання інформаційних матеріалів та наукових каталогів, створення в мережі Інтернет власного веб-сайту. Будівництво нового музейного комплексу вирішило б питання зміцнення матеріально-технічної бази музею, його оснащення сучасною комп'ютерною технікою та сучасними технічними засобами, модернізації музейних експозицій.

3) *Створення нових тематичних експозицій, присвячених історії міста.*

До нашого часу зберігся комплекс будівель головних залізничних майстерень. Це – добротні цегляні споруди з пластичними елементами, оригінальним фронтоном завершенням. І донині вони залишаються свідченням інженерної думки й архітектурно-художніх тенденцій минулого. Знаходяться вони на залізничному вокзалі Конотопу – потужної вузлової стації, де доречним було б створити музей залізничного транспорту. Подібну виставку залізничного рухомого складу ми можемо бачити в Києві.

4) *Більш широке використання літературної та художньої спадщини у створенні туристичного бренду міста.*

Далеко не кожне місто може похизуватися увічненням своєї пам'яті у класичній українській літературі. Наприклад, на Полтавщині такий культурний спадок знаходить своє відображення у численних анімаційних заходах навіть у закладах харчування, де вас гостинно зустрінуть пан голова й Солоха, не кажучи вже про тематичні заміські екскурсії. Етнографічна експозиція Конотопського краєзнавчого музею нажалі не відображає й десятої частини того колориту, який спромоглися створити полтавці зі звичайних здавалося б ужиткових речей та декору в народному стилі.

Позиціонування міста Конотоп як того самого «славного сотенного містечка» з української класики було б доречним для створення його власного туристичного бренду.

5) *І вже нині, не очікуючи завершення довгострокових будівельних проєктів, цілком реальним є створення таких туристичних маршрутів:*

- *«Шляхами козацької звитяги»* – Батурин-Конотоп-Шаповалівка та Конотоп-Соснівка-Шаповалівка,
- *«Стежками Конотопщини»* – Конотоп-Вирівка-Бочечки.

Популярністю серед туристів будь-якого віку користувалися б екскурсії ландшафтними об'єктами (урочищем Боромля і Сеймським регіональним ландшафтним парком; с. Бочечки, с. Озаричі), заказниками (Гружчанським, Мутинським) й лісництвами (Бочечківським, Новомутинським) Конотопщини.

Відродження видобутку столової питної води, розвиток екологічного й спортивного туризму також зробило б свій внесок до створення місцевого конкурентоспроможного туристичного продукту.

Використані джерела:

1. Бульвінський А. Конотопська битва 1659 року / Бульвінський А. – Київ, 2008. – 64 с.
2. Конотопщина: часи, події, долі. Науково-популярне видання / Ш. М. Акічев, А. І. Сахно, Г. І. Стеценко. – Київ: ВД «Фолігрант», 2005. – 232 с.
3. Матвієнко А.А. Михайло Драгомиров: Історико-біографічна повість / Матвієнко А.А. – К.: ЗАТ «Віпол», 2006 р. – 416 с.
4. Знайомий незнайомиць // Факти. 2002 р. – № 32 (449). – С. 3.
5. Сайт конотопської міської ради. Історичний літопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.konotop.org/index.php/home/2009-03-30-12-07-34>.
6. Сайт конотопської міської ради. Новини туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.konotop.org/index.php/home/2009-05-05-11-03-12/224>.
7. Сайт конотопської міської ради. Туристичні цікавинки міста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.konotop.org/index.php/component/blog_calendar/?modid=29&month=8&year=2009&start=10 Прогулянка по місту.
8. Конотопський інформаційно-історичний портал. Історична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grad.konotop.net/history/index.php>.
9. Конотопський інформаційно-історичний портал. Драгомиров Михайло Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grad.konotop.net/postati/dragomirov.php>.
10. Конотопський інформаційно-історичний портал. Культура і духовність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grad.konotop.net/syogodennya/cultura.php>.
11. Сайт сумської обласної державної адміністрації. Розпорядження голови сумської обласної державної адміністрації від 05.04.2011 № 244 «Про схвалення річного та середньострокового планів заходів з реалізації Стратегії розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина – 2015» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.state-gov.sumy.ua/.../2011-9_dovidka.
12. Сайт сумської обласної державної адміністрації. Довідка про стан роботи музейних закладів області по залученню громадян до надбань національної та світової культурної спадщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.state-gov.sumy.ua/.../2011-9_dovidka.